

Гончаренко Катерина Сергіївна,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

orcid.org/0000-0003-1162-9464

agneshka13@gmail.com

ПОЕТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРНИХ ЯВИЩ

У розвідці розглядається концепт «поетики» як інструменту методології, який у філософії та культурі може бути застосований до аналізу тексту. Відтак якщо в традиційних літературних, культурологічних etc. підходах – поетика декларувала головні творчі принципи та правила тексту, то наразі ми можемо вважати її одним з конститутивних методів у вивченні механізмів його створення та функціонування.

Точкою опори до контекстуального визначення методологічного поетичного прийому взято сучасність/contemporary, в якій текст є відкритою структурою та горизонтом множинних міждисциплінарних тлумачень та інтерпретацій. Головним джерелом до розуміння та пояснення методології поетики виступають розвідки структуралізму та постструктуралізму.

Ключові слова: поетика, структуралізм, постструктуралізм, постмодерн, текст, інтертекстуальність, міждисциплінарність.

Honcharenko Kateryna,

Ph.D., Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Philosophy

Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy

Dragomanov Ukrainian State University

orcid.org/0000-0003-1162-9464

agneshka13@gmail.com

POETICS AS A METHODOLOGICAL TOOL FOR RESEARCHING PHILOSOPHICAL AND CULTURAL PHENOMENA

The research examines the concept of “poetics” as a methodological tool that can be applied to text analysis in philosophy and culture. Therefore, if in traditional literary, cultural, etc. approaches – poetics declared the main creative principles and rules of the text, so currently we can consider it one of the constitutive methods in studying the mechanisms of its creation and functioning.

The point of support for the contextual definition of the methodological poetic technique is contemporary, in which the text is an open structure and a horizon of multiple interdisciplinary interpretations and interpretations. The main source for understanding and explaining the methodology of poetics is the exploration of structuralism and poststructuralism.

Key words: poetics, structuralism, poststructuralism, postmodernism, text, intertextuality, interdisciplinarity.

Вступ. В гуманітарному науковому дискурсі побутує твердження, що «поетика», то насамперед, про поетичність (тобто, складність/відповідність формі) та нормативність структури літературного твору/тексту. Відтак, починаючи з визначень у Wikipedia чи в словниках по типу літературознавчого, знаходимо твердження,

що *поетика займається вивченням та описом художньої форми*. На нашу думку, дане твердження не полишене смислу, але лише в аспекті опису певної структури тексту. Щодо художньої форми, то тут варто зазначити спірність даного аспекту, оскільки структуралістська/постструктуралістська традиції вивчення текстової форми все

ж схиляється до думки, що текстом буде виступати все те, що підлягає зчитуванню, тлумаченню та інтерпретації. Власне тому, якщо вже й говорити про вивчення структури тексту *в межах поетики*, то *текстом буде виступати будь-яке культурне чи суспільне явище, до прикладу, кіно, фотографія, процес, ситуація, подія etc.*

Ще одним досить сумнівним твердженням є те, що поетика належить царині літератури/літературознавства. «Подеколи поетикою називають, на відміну від теорії літератури, ту частину літературознавства, яка вивчає її конкретні сегменти (композиція, поетичне мовлення, версифікація і т.п.), наявні спроби замінити її одним із напрямів теорії літератури – стилістикою, присвяченою висвітленню поетичного мовлення. Інколи поняття поетики використовується для обслуговування певних локальних потреб розкриття жанру (роман у віршах, притча та ін.), цілісної системи творчих засобів письменника, стильових тенденцій або літературних напрямів, зокрема історичних закономірностей їхнього розвитку» (Гром'як, 2007, с. 542). Власне, зведення поетики лише до царини літератури й призводить до надто вузьких її тлумачень та обмежує той загальний смисл та методологічний навантаження, який вона може дати. Тим більш, коли йдеться про поняття, яке ввів у свою філософську систему ще Аристотель та яке потужно реактуалізують філософи ХХ–ХХІ ст. Тобто для того аби зрозуміти, що таке поетика, необхідно розглядати її не лише в площині літературної теорії, але і відкрити горизонт тлумачень, які є в філософії.

Метою репрезентованої розвідки є спроба обґрунтування поетики як методологічного підходу, що може бути застосований до філософських, культурних явищ.

Завдання дослідження полягають в наступному: проаналізувати специфіку визначень та тлумачень поняття «поетика», зокрема філософами – структуралістами/постструктуралістами; обґрунтувати міждисциплінарність концепту «поетика», що необмежений лише літературознавством та літературною теорією; довести методологічну значимість поетики; проілюструвати дієвість та ефективність структурно-поетичного та поетичного методологічних прийомів.

Методологія дослідження. Методологічним підґрунтям роботи виступає аналітика

дослідницького матеріалу, пов'язаного з вивченням поняття «поетика» або ж застосуванням його як певної методологічної настанови для вивчення окремих явищ філософії чи культури. Власне тому в даній розвідці ми будемо звертатися до матеріалів таких мислителів, як: Ролан Барт, Роман Якобсон, Цветан Тодоров, Роман Інгарден та ін.

Обговорення. Ролан Барт, насамперед, вносить поетику до переліку напрямків післявоєнного літературознавства. Відак ми знаходимо твердження про те, що є сенс внести поетику в перелік методологічного узаконення (мається на увазі, визнання) з-поміж таких напрямків, як: екзистенціалізм, тематично-соціологічна критика, структурна поетика тощо. Французький інтелектуал вбачав у цьому важливий крок на шляху боротьби з «новою критикою», яка надто поглинала літературознавчий простір другої половини ХХ-го ст. та тяжіла до склеювання («*mélange de colle*») всього спільними ярликами та загальними назвами. Іншим аспектом, до якого звертається Р. Барт, – це виведення поетики за межі літературознавства. Апелюючи до пост-аристотелівських розвідок питання поетики, він вважає, що протягом всього розгортання історико-філософського процесу поетика виступала методологічним принципом філософії, а вже в меншій мірі естетики та літературознавства.

Власне тому для самого Р. Барта поетика – це насамперед про з'ясування *внутрішнього каркасу (структури) твору, явища, процесу на основі якого ми можемо додатково знаходити смисли*. «Додатковий» смисл в бартівському тлумаченні має надзвичайне значення, адже саме завдяки цьому ми можемо припустити, що поетика не лише шукає структуру тексту/явища, не лише визначає його міру відповідності певній формі, але й віднаходить смисли. Більше того, поетика здатна не лише до опису всього того, що знаходиться в межах виявленої структури, але й певною мірою віщує («*préfigure l'apparition*») появу того смислу, що може виникнути. Таким чином, виходячи з бартівської логіки, ми можемо вивести короткий *feedback*: *поетика є певною аналітичною процедурою, яку можна застосовувати до будь-яких процесів та явищ текстового горизонту та яка здатна не просто сформулювати структуру та звирити її на відповідність формі, але*

й знайти, як закладені, так і додаткові смисли, що в ній містяться.

Всупереч попередній концепції структураліст Роман Jakobson намагався максимально втиснути поетику в межі мовознавства. «Поетика займається проблемами словесної структури, так само як і аналіз живопису стосується образотворчої структури. А оскільки лінгвістика є світовою наукою про словесну структуру – поетика має розглядатися як невід’ємна частина мовознавства» (Jakobson, 1960, с. 2). Але попри це твердження, мислитель залишає певний зазор до розуміння поетики. Оскільки її предметом є *differentia specifica*, то й визначення предметного поля може варіюватися. До прикладу, на сьогоднішній день міждисциплінарність, яка розширила межі кожної з наук, дозволяє застосовувати й інструментар кожної з суміжних галузей.

І хоча Роман Jakobson робить акцент на граматичні структури, їх відповідність фонетичним та семантичним показникам, все ж в нього ми знаходимо і дещо ширше значення поетики, аніж звичайне зведення до поетичного мистецтва. Оскільки Р. Jakobson був палким прихильником мистецтва авангардизму та експресіонізму, в його роботах буде часто зустрічатися аналітичні вкраплення щодо цих мистецьких практик. Відтак він вважає мистецтво є своєрідною граматичною структурою, яка є рушієм до поетичної міфології, а також вимагає додаткової експертизи з боку самої поетики. Тобто тут ми можемо припустити, що він притримується бартівської логіки та уможливує потенційність поетики виступити в якості аналітичного методу.

Також у Романа Jakobson ми знаходимо пояснення поетики як деякого методу, що виходить за межі літературознавчої теорії, а також виходить за межі вивчення системи літературних форм та прийомів у їх нормованому вигляді. «Хоча літературознавці приписують лінгвістам прагнення «рахувати поетичне висловлювання відхиленням від норми», насправді ж відхиленням від норми, випадковим винятком на тлі тисячолітньої історії науки про мову, є сама точка зору літературознавців» (Jakobson, 1960, с. 5). Саме тому в ході свої розмірковувань Роман Jakobson виводить два окремих поняття поетика та поетичність (до прикладу, поетична тканина поетичного тексту), і сам просить не

сприймати це за тавтологію, а розрізнити два окремі поняття; сприймати поетику як метод, що займається розглядом поетичного твору крізь призму мови і домінуючої в ньому функції, але не виключає можливості дослідження з фактичної, психоаналітичної, соціологічної та ін. позицій.

Подібний погляд знаходимо і у Цветана Тодорова. Власне, він підмічає, що варто розмежовувати поезія, яка відповідає за жанри та поетику, що виступає теорією жанрів (Тодоров, 2006, с. 25). Цветан Тодоров пише, що літератури без жанрів ніколи не було. Це система, яка переживає постійну трансформацію, а для того аби схопити цей процес і задіюється поетика. «Жанри функціонують як «горизонти очікування» для читача як «моделі письма» для автора» (Тодоров, 2006, с. 29). Суть процесу трансформації жанрової парадигми полягає в тому, що письменники, змінюючи «моделі письма», порушують тим самим «горизонти очікування» читача. Тут ми можемо вийти на крістевське бачення інтертекстуальності тощо. Згідно з Ц. Тодоровим, *поетика займається не так виявленням якихось константних структур тексту, як виявленням способів означення наявного та види породження нових смислів.* Згідно з французьким структуралістом, поетика – це наука про наративні трансформації, які реалізуються у творі. У цьому відношенні основоположним можна вважати наступне зауваження, зроблене на самому початку книги «Поетика прози»: «Великий твір створює, певним чином, новий жанр, але в той же час він порушує норми попередніх жанрів, які діяли раніше... Можна було б сказати, що всяка велика книга встановлює існування двох жанрів, реальність двох норм: норму жанру, яку вона порушує; норму, що панувала у попередній літературі; і норму жанру, що вона створює» (Todorov 1973, с. 10).

«Літературознавство, у центрі якого знаходиться поетика, складається з двох груп лінгвістичних проблем: синхронії та діахронії. Синхронічний опис передбачає не лише літературне продукування на будь-якій зі стадій, але й включає ту частину літературної традиції, яка залишилася життєво важливою для відродження та її розвитку... Синхронічна поетика, як синхронічна лінгвістика, не плутати зі статикою: на будь-якому з етапів створення текстової

структури розрізняє більш консервативні та більш інноваційні її форми...» (Jakobson, 1960, с. 7). Власне тому, не занурюючись в діхронію, яка виключає систему та вивчення цілісного погляду на структуру тексту, але керуючись даними розрізненнями, ми можемо стверджувати, що синхронічна поетика дозволяє виявити та реалізувати приховані можливості тексту. До прикладу, поетичність поезії передбачає той факт, що вони відповідають певній формі, структурі того ж таки вірша, нормам, правилам, стилістиці etc. Поетика ж буде поступлювати, що в центрі уваги знаходяться образність слів, їх прихований зміст і асоціації думок та почуттів, що викликаються ними, смисли, які ми можемо тлумачити та пояснювати.

На основі попередніх теорій ми можемо стверджувати, що поетика є таким методом, що дозволяє подолати межі суто лінгвістичного або ж суто медіального. Власне в чомусь поєднуючи ці дві сфери, вона розширяє межі лінгвістичного, і при цьому занурюється в субмедіальне, нерепрезентоване. Якщо говорити більш утровоно, то вона встановлює зв'язки між мовою та текстом/зображенням та висотує той обценний (висловлюючись бодрійярівською термінологією), матеріал.

Більш очевидним та увиразненим є тлумачення поетики польським структуралістом – Романом Інгарденом. Напевне, всім відомим є той факт, що значний пласт його досліджень присвячено саме питанням з горизонту естетичного. Власне, відштовхуючись від цього, він приходить думки, що естетичне може тлумачитися з різних напрямкових позицій та за різних методологічних прийомів. Відтак естетичне можна розглядати з позиції суто філософської – рефлексії щодо мистецтва та його цінності, з позиції історії мистецтва, театрології, фільмології etc., а також поетики. На жаль, ми не маємо змогу звернутися до його роботи «Поетика», оскільки це один з найважливіших його творів, пізнього львівського періоду, який залишився незавершеним і тому виводити весь схематизм його розуміння поетики, ми можемо хіба з творів, що периферично з цим питанням пов'язані, або ж керуючись шматками вступних розділів до цієї праці.

Постать Романа Інгардена становить цікавість для нашої розвідки, насамперед, за рахунок того, що вийнявши з геометрії чи

архітектури деяку образку конфігурацію, він застосовує її по відношенню до літературного простору в цілому та до тексту зокрема. Так, за його твердженнями, літературний твір має декілька вимірів. Сам мислитель погоджується з тим, що дану ідею він виводить з основ «Поетики» Аристотеля, хоча й вважає його дещо «спрощеним та примітивним» у своїх розмислах. Та попри це, ми пам'ятаємо, що Аристотель на більш емпіричному рівні вказав на те, що текст містить декілька пластів (структура, мова, риторика etc.). Відтак сам Р. Інгарден стверджує, що в структурі літературного твору, а надалі як показують його роботи і мистецького, закладено декілька вимірів/пластів, які є незалежні один від одного, але при правильній комбінаториці дають нам конкретний матеріал для подальшого аналізу. Для мислителя кожен літературний текст виступає певним «трьохвимірним геометричним тілом», яке складається з «горизонтального» (як його називають в критичній теорії, а сам же Р. Інгарден називає «поздовжній розріз») виміру – це сама форма тексту та його структура, яка належить певній сфері та може бути нею оцінена, а також «вертикального», що становить багатоплановий вимір, який актуалізується та розкручується читачем. Множинність пластів останнього виміру залежить від природи та сукупності діючих у творі факторів, які поступово розгортаються для читача та визначаються більше емоційним фоном аніж схематизмом мовної структури. Так, якщо горизонтальний вимір є чимось літературно впорядкованим (мова, структура, належність жанру тощо), то у вертикальному вимірі розгортається сюжетний, смисловий, предметний зрізи, які є чимось видовим для всієї сукупності тексту. Роман Інгарден говорить, що текст є деяким живим та динамічним організмом, що становить «безперервне ціле».

На основі аналізу цієї «двовимірності» тексту ми можемо прийти висновку, що сенс поетики полягає в тому аби заглибитися та спробувати дістати смисли з того матеріалу, який дає нам «жива емоція». Але не зупинятися на досягнутому. Р. Інгарден стверджує, що від чуттєвого завжди є можливість перейти до позачуттєвого, яке власне і дозволяє «зануритися в тишу, що не порушує жоден з нових факторів споглядання». Пройшовшись таким чином по цим двом вимірам, ми маємо змогу дійти до

цілісності, а відповідно й завершеності тексту. Таким чином, поетика, як деякий методологічний інструмент, дозволяє здійснювати блукання схематичною ризою тексту. Роман Інгарден, підмічає одну цікавинку, що споріднює сприйняття літературного тексту та твору мистецтва, яка власне і підвладна хіба поетиці та її аналітичним здібностям. Кожен з цих текстів, будь-то літературний чи мистецький, має як зримий, так і незримий пласт, який властивий сприйняттю. Звичайно, те що ми бачимо, воно має місце беззаперечної цінності: форма, колір, структура, жанр, сюжет тощо, це все каркас текстової структури. Але в цій структурі немає місця для випадковості – тут все не випадкове, все можливе до комбінування та надання тексту характеристик. Однак не враховувати випадкове теж не можна. Все нечітке, неточне, миттєве, все те, що сприймається хіба чуттями та уявою, додає більшої глибини в розумінні тексту. Те ж саме стосується і помилок чи неточностей тексту. З точки зору поетичного сприйняття так можна критикувати за неправильність строф чи розміру, порушення структури чи логіки, але з позиції поетики кожна неточність чи ламаність структури – то лише запрошення заглянути за лаштунки видимої структури. Власне тому читач/глядач в системі інгарденівського підходу – це така собі Аліса, що отримала без запрошення йде слідом за білим кроликом, або ж мандрівник лісами літератури Умберто Еко, чи Борхеса.

З моменту, коли постмодернізм повністю зруйнував та усунув традиційні уявлення про цілісність структури естетичного твору та палітри сукупності його сприйняття, синтезувалися в плавильному тиглі дослідницької методології, такі явища, як: літературно/мистецьки критичний деконструктивізм, прийоми структуралізму/постструктуралізму etc. Відповідно, сприйняття тексту, з позиції постмодерну, відбувається з урахуванням розуміння, що текст є деякою гетерогенною структурою

та багатошаровим, дещо фрактальним, утворенням. Про що власне і говорять Роман Інгарден чи Роман Якобсон, коли виокремлюють пласти/зрізи, які варто розглядати при тлумаченні тексту. Окрім того, що постмодерн відкриває структуру тексту та вбачає текст у всьому, що підлягає зчитуванню (обличчя, твір мистецтва, фото, кіно etc.), він ще й формує концепт інтертекстуального перетікання одного тексту в інший. А так звана співголосність текстів розкриває можливості до продукування нових горизонтів смислів на калейдоскопічному тлі суцільної глобалізації.

Доповнити джерело відтворення в розумінні та поетичному тлумаченні тексту можна ще й завдяки тим зрізам при розгляді тексту, які пропонує Альгідрас Греймас. Так, будучи безпосереднім учасником групи «Поетика та інтерпретація» литовсько-французький структуралізм займається не лише питанням формування актантної моделі/структури тексту, розвиваючи при цьому теорію логічного квадрата Аристотеля, але й пропонує окремі тонкощі в його розумінні. Денотативні та конотативні смислові блоки, які містяться в тексті розташовані на периферії його сюжету, композиції, ідейної канви etc.

Висновок. Так, аналізуючи різні підходи до вивчення тексту, ми маємо змогу зробити висновок, що поетичність як суто формула до з'ясування композиції, структури, вивіреності чи змістовності тексту має місце бути на рівні літературознавчої теорії. Коли ж виходимо на рівень філософії, філософії культури, культурологічної теорії, то тут ми маємо справу з поетикою як методом, що може бути застосований до деконструкції будь-якого тексту літературознавчої, мистецтвозначої etc. практики. Оскільки саме з позиції поетики можна побачити різні зрізи текстуального горизонту, а відповідно, розв'язувати не лише поверхневі змісти, але й віднайти та витлумачити обсценні смисли.

Список використаних джерел:

1. Гром'як, Р. (2007). Літературознавчий словник-довідник. Київ. Видавничий центр «Академія». 753 с.
2. Греймас, А. (2018). Про богів та людей: дослідження з литовської міфології. Київ. Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 464 с.
3. Русаков, С. (2012). Особливості художньо-образного осмислення дійсності: культурологічно-історичний аналіз української філософської думки. *Пам'ять століть*. № 5 (99).
4. Тодоров, Ц. (2006). Поняття літератури та інші есе / Ц. Тодоров ; пер. з фр. Є. Марічева. Київ. Києво-Могилян. акад., 162 с.
5. Barthes, R. (1981). *Poétique*. № 4, 1981. Publisher: Paris: Seuil. Pp. 259–390.

6. Barthes, R. (1977). Introduction à l'analyse structurale des récits. *Poétique du récit*. Éditions du Seuil. Pp. 1–27 / 192 p.
7. Greimas, A. J. (1966). *Sémantique structurale: Recherche de méthode*. [Structural Semantics: Method Search]. Larousse, 263 p.
8. Ingarden, R. (1949). Des Différentes Conceptions de la vérité dans l'oeuvre d'art. *Revue d'Esthétique* 2, pp. 162–180.
9. Ingarden, R. (1957). La Valeur esthétique et le problème de son fondement objectif. *Atti del III Congresso Internazionale die Estetica, Venezi 1956*. Turin: Rirista di Estetica, pp. 167–173.
10. Jakobson, R. (1960). Linguistics and Poetics. Originally presented at a conference on style held at Indiana University in the spring of 1958, then revised and published in *Style in Language*, ed. Thomas A. Sebeok (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960). URL: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2350615_3/component/file_2350614/content
11. Todorov, Tz. (1973). *Poétique*. Paris: Seuil, 111 p.

References:

1. Hromiak R. (2007). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk*. [Literary dictionary-reference]. Kyiv. Vydavnychi tsentr «Akademiia». S.753.
2. Hreimas A. (2018). *Pro bohiv ta liudei: doslidzhennia z lytovskoi mifolohii*. [About Gods and People: Studies in Lithuanian Mythology]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 464 s.
3. Barthes, R. (1981). *Poétique*. [Poetic]. № 4, 1981. Publisher: Paris: Seuil. rr. 259–390.
4. Barthes, R. (1977). Introduction à l'analyse structurale des récits. [Introduction to the structural analysis of narratives] // *Poétique du récit*. Éditions du Seuil. Pp. 1–27 / 192 r.
5. Greimas, A. J. (1966). *Sémantique structurale: Recherche de méthode*. Larousse, 263 r.
6. Ingarden R. (1949). Des Différentes Conceptions de la vérité dans l'oeuvre d'art. [Different conceptions of truth in the work of art] // *Revue d'Esthétique* 2, rr.162–180.
7. Ingarden R. (1957). La Valeur esthétique et le problème de son fondement objectif. [Aesthetic value and the problem of its objective foundation] // *Atti del III Congresso Internazionale die Estetica, Venezi 1956*. Turin: Rirista di Estetica, rr. 167–173.
8. Jakobson, R. (1960). Linguistics and Poetics. Originally presented at a conference on style held at Indiana University in the spring of 1958, then revised and published in *Style in Language*, ed. Thomas A. Sebeok (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960). Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2350615_3/component/file_2350614/content
9. Todorov, Ts. (2006). *Poniattia literatury ta inshi ese*. [Understanding Literature and Others]. / Ts. Todorov ; per. z fr. Ye. Maricheva. – Kiïv. : Kyievo-Mohylian. akad., 162 s.
10. Todorov Ts. (1973). *Poétique*. [Poetic]. Paris: Seuil, 111 p.